

**POPIELNICA – UBRANIE ZMARŁEGO?
STRATYFIKACJA SPOŁECZNA LUDNOŚCI WIELKOPOLSKI
W ŚWIECIE ISTNIENIA DWÓCH ODMIAN URN
W OKRESIE WPŁYWÓW RZYMSKICH**

**CREMATION URN – THE CLOTHING OF THE DECEASED?
SOCIAL STRATIFICATION OF THE POPULATION
OF WIELKOPOLSKA IN THE LIGHT OF THE OCCURRENCE
OF TWO TYPE OF CREMATION URNS
IN THE ROMAN IRON AGE**

Daniel Żychliński

APB THOR Sp. z o.o.
al. Reymonta 21, 62-200 Gniezno, Poland
daniel.zychlinski@gmail.com

ABSTRACT. The purpose of this article is to explain why the communities of the Przeworsk and Wielbark cultures occupying Wielkopolska in the broadly-defined Roman period used two different types of cremation urns for burying their dead. The paper provides a description of both types of urns. Type I comprises thin-walled, carefully made and burnished vase-shaped vessels and situlas. Type II groups carefully made vessels with rough or roughened outside surface: pots, vase-shaped vessels and even cups. This paper provides an overview of previous ideas and interpretations of the phenomenon and examines the construction, grave goods and location of selected graves from two cemeteries of the Przeworsk and Wielbark cultures in Wielkopolska: Kuny and Kowalewko. A hypothesis explaining the presence of two urn types at that time in Wielkopolska is then proposed along with some research postulates and questions that will enable and guide further discussion on this intriguing issue.

KEY WORDS: cremation urns, social stratification, social structure, Roman Iron Age, Wielkopolska

WSTĘP

Istnienie dwóch odmian popielnic stosowanych w obrzędowości pogrzebowej ludności kultury przeworskiej było kilkakrotnie podnoszone w literaturze przedmiotu. Znacznie rzadziej, a zgoła w ogóle nie zwracano uwagi na to, że i w kulturze wielbarskiej zróżnicowanie takie ma miejsce. Przedstawiane zagadnienie, choć do czekało się wnikliwej analizy, to nie dała ona satysfakcjonujących odpowiedzi na pytanie – dlaczego w szeroko rozumianym okresie wpływów rzymskich szczątki zmarłych składano do odmiennych morfologicznie i technologicznie naczyń.

W niniejszym artykule zostanie zaprezentowane nowe spojrzenie, które pozwoli wyjaśnić fakt egzystencji dwóch rodzajów urn na cmentarzyskach ludności przeworskiej i wielbarskiej. Kluczem do rozwiązania tego problemu badawczego będzie wykorzystanie analizy stratyfikacji społecznej obydwu ugrupowań. Pod uwagę zostały wzięty jedynie społeczności zamieszkujące obszary dzisiejszej Wielkopolski od młodszego okresu przedrzymskiego po późny okres wpływów rzymskich, jednak nie oznacza to, że proponowane tu tłumaczenie nie będzie adekwatne także dla innych terytoriów.

Kwestią wymagającą w tym miejscu sprecyzowania są definicje obu typów naczyń stanowiących punkt centralny niniejszych rozważań. Popielnice odmiany pierwszej to starannie wykonane, cienkościenne, dobrze wypalone naczynia o powierzchniach zewnętrznych polerowanych koloru czarnego lub szarocznego, ponadto bogato zdobione tak ornamentem rytym, jak i plastycznym. Morfologicznie były to najczęściej wazy lub naczynia wazowate. Popielnice odmiany drugiej, to formy sporządzone z mniejszą dbałością o estetykę, ale dobrze wykonane, wypalone w dobrych warunkach termicznych, ale o powierzchniach zewnętrznych szorstkich lub chropowatych, w dużym zakresie barw jasno i ciemnobrunatnych, także zdobione, ale w mniej wyszukany sposób, ornamentem rytym. Najczęściej były to garnki, rzadziej naczynia wazowate, a nawet kubki.

PRZEGLĄD DOTYCHCZASOWYCH USTALEŃ

W związku z istotnością dla niniejszego artykułu informacji, jakie można odnaleźć w literaturze przedmiotu, poniżej przedstawiony zostanie ich przegląd. W pierwszej kolejności omówione zostaną ujęcia syntetyczne dotyczące obecności analizowanego zjawiska w środowisku ludności kultury przeworskiej, a następnie ludności kultury wielbarskiej.

Do omawianej w tym przyczynku kwestii odniósł się Jerzy Szydłowski, opisując obydwa występujące na śląskich cmentarzyskach ludności kultury przeworskiej, datowanych na okres wpływów rzymskich, typy popielnic. Ustalił on, że naczynia brunatno-szare o chropowatej powierzchni zewnętrznej dominują liczebnie nad okazami czarnymi i gładzonymi. Ponadto groby, w których odkrywano pierwsze z wy-

mienionych, były częściej wyposażane skromnie, niż miało to miejsce w przypadku drugim, gdzie zdecydowanie przeważało bogactwo inwentarzy. Badacz ten, opierając się na wyznacznikach archeologicznych odnotował brak zależności między płcią zmarłego a rodzajem popielnicy, w jakiej został pochowany. Poza stwierdzeniem powyższych faktów, nie podjął dalszych rozważań (1964, s. 34, 36, 53).

Następnie niniejszym zagadnieniem zainteresował się i w znaczący sposób je rozwinął Andrzej Niewęgłowski, który, opierając się na cmentarzyskach ludności przeworskiej z obszarów ziem polskich, przeprowadził korelacje między obydwoa odmianami popielnic a innymi elementami grobów, takimi jak konstrukcja czy wyposażenie. Badacz ten skonstatował, że popielnice grubościennie, chropowacone pojawiają się na przełomie stadiów A₃ młodszego okresu przedrzymskiego i B₁ wczesnego okresu wpływów rzymskich jako swoiste *novum* w obrzędowości pogrzebowej ludności przeworskiej. Urny cienkościennie natomiast rejestrowane były już wcześniej, czyli przynajmniej od fazy A₃ młodszego okresu przedrzymskiego. Badacz ten ustalił ponadto zasięg przestrzenny popielnic grubościennych, które najwcześniej odnotowano w Wielkopolsce oraz zasugerował, że mogą one stanowić zapożyczenie z obszarów kręgu nadłabskiego (s. 31, 60, 61, 62). Przyjął też, że o ile formy grubościennie były analogiczne do naczyń znanych z inwentarzy osadowych, o tyle okazy cienkościennie miały charakter wyłącznie sepulkralny. Groby, w których deponowano obydwoe odmiany urn (cienkościennie lub grubościennie) charakteryzowały się też znacznym zróżnicowaniem jakości wyposażenia, włączając w to przypadki o znacznym bogactwie. Nie stwierdzono też korelacji między płcią zmarłego a obecnością któregoś rodzaju popielnicy, choć należy się zastrzec, że A. Niewęgłowski oparł się na archeologicznych wyznacznikach płci (s. 86), a nie na wynikach analiz antropologicznych. Ponadto stwierdził on, że popielnice grubościennie zaczęły z czasem znacznie dominować (fazy B₂ i B₂/C₁), co zostało zinterpretowane zmianą stosunków społecznych i napływem innych grup ludności przeworskiej, które hołdowałyby odmiennym wierzeniom. W związku z faktem, że popielnice grubościennie na terenach poza Wielkopolską pojawiły się później i funkcjonowały w krótszym odcinku czasu, badacz ten wysunął hipotezę „ekspansji” takich naczyń z północy i zachodu na wschodnie obszary zajęte przez ludność przeworską (Niewęgłowski 1981, s. 82–116).

Ostatnim badaczem, który zajął się nieco szerzej obecnością dwóch typów popielnic, był autor niniejszego artykułu. Przeprowadził on korelacje między rodzajem popielnicy a wiekiem i płcią zmarłego, ale ustalonymi na podstawie ekspertyz antropologicznych. Procedura ta została wykonana osobno dla trzech okresów – młodszego przedrzymskiego, wczesnego rzymskiego i późnego rzymskiego. W jej wyniku stwierdzono, że brak tu jakichkolwiek czytelnych powiązań. Dla wszystkich z wymienionych przedziałów stwierdzono deponowanie skremowanych szczątków osobników obydwu płci oraz w różnym wieku zarówno w naczyniach cienkościennych, jak i grubościennych. Jednak, co istotne, odnotowano, że w młodszym okresie

przedrzymskim na cmentarzyskach kultury przeworskiej zdecydowanie dominują popielnice odmiany pierwszej, by już w następnym przedziale „spaść” do poziomu równowagi z naczyniami odmiany drugiej. Natomiast w późnym okresie wpływów rzymskich doskonale czytelna stała się bardzo znacząca dominacja form grubościennych (Żychliński 2014, s. 109–110, 121, 139). Powyższe ustalenia pokrywały się z poglądami zaprezentowanymi powyżej.

W środowisku kultury wielbarskiej obecność dwóch odmian popielnic zarejestrowano, co oczywiste, dopiero we wczesnym okresie rzymskim, jednak znacznie wyższą frekwencję wykazały tu „od razu” urny odmiany drugiej. Natomiast, w późnym okresie wpływów rzymskich wzrasta liczebność form cienkościennych, jednak osiąga jedynie poziom o 50% niższy niż reprezentowany przez naczynia odmiany drugiej (Żychliński 2014, s. 130, 148).

W odniesieniu do obydwu ugrupowań stwierdzono istnienie cmentarzysk, na których występowały wyłącznie naczynia pierwszej lub drugiej odmiany. Sytuację taką odnotowano na przykład w Mutowie, pow. szamotulski, gdzie zarejestrowano wyłącznie popielnice grubościenne (Zarzycka 1998, s. 10–11, 15). Znane są także przypadki, gdy na cmentarzysku w ogóle nie rejestrowano grobów popielnicowych, tak jak to miało miejsce w Zagorzynie, pow. kaliski (Dąbrowski 1970).

DALSZA ANALIZA – CMENARZYSKA W KUNACH I KOWALEWKU

W związku z tym, że opisana wyżej korelacja nie wniosła istotnych informacji (wiek, płeć oraz chronologia), postanowiono przeprowadzić dalsze analizy, gdzie skoncentrowano się na poszukiwaniu powiązań między typem popielnicy a konstrukcją grobu, zasobnością wyposażenia oraz lokalizacją w obrębie nekropolii. W tym celu do badań wybrano po jednym reprezentatywnym cmentarzysku z każdego ugrupowania – dla ludności przeworskiej była to nekropola w Kunach, pow. turecki, woj. wielkopolskie, stan. 4 (Skowron 2008); dla kultury wielbarskiej Kowalewko, pow. obornicki, woj. wielkopolskie, stan. 12 (Skorupka 2001). Podobnie jak we wcześniejszych korelacjach posłużono się jedynie grobami popielnicowymi, gdzie ludzki materiał kostny został poddany analizie antropologicznej, która dała jasną informację na temat płci i wieku zmarłego (por. Żychliński 2014, s. 109–110, 121, 130, 139, 148). Poniższe zestawienia tabelaryczne (tabela 1 i 2) prezentują groby z obu nekropolii w aspekcie wspomnianych dwóch cech.

Na cmentarzysku w Kunach zarejestrowano 21 grobów ciałopalnych, w których zdeponowano 23 popielnice obydwu odmian. Odnotowano zdecydowaną przewagę typu cienkościennego (15 okazów) nad naczyniami grubościennymi (8). W kwestii obecności konstrukcji w tychże grobach stwierdzono je jedynie w 5 przypadkach. Ujawnione założenia prezentowały się zupełnie niejednolicie. Konstrukcje kamienne wystąpiły w 3 grobach z urnami typu I (groby nr 4,47 i 135) oraz w dwóch zawiera-

jących naczyń typu II (groby nr 44 i 96). Jedynym elementem powtarzalnym było dwukrotne odnotowanie pojedynczego kamienia zlokalizowanego w jamach grobów na wysokości brzuśców popielnic typu II. Pozostałe konstrukcje przedstawiały się inaczej i był to pojedynczy kamień na stropie grobu (pozostałość po zniszczonym bruku wierzchnim? – grób nr 4); zespół niewielkich kamieni otaczających otwór popielnicy (grób nr 47) oraz bruk na dnie i ścianach jamy grobowej, która od góry była prawdopodobnie również wybrukowana (grób nr 135).

W kwestii wyposażenia omawianych grobów stwierdzono bardzo znaczne ich zróżnicowanie – od zawierających bardzo dużą liczbę przedmiotów, tak naczyń glinianych, jak i wytworów metalowych (groby nr 21 i 31), przez kilka przedmiotów metalowych i pojedynczy pojemnik gliniany w asyście licznych fragmentów ceramiki (groby nr 47, 49, 68), fragmenty ceramiki i pojedynczy wytwór metalowy (groby nr 5 i 135), aż jedynie po ułamki naczyń (grób nr 96). Nie wykryto tu żadnych współzależności, ponieważ popielnice obydwu typów występowały zarówno w obiektach bogato, jak i ubogo wyposażonych.

Przechodząc do lokalizacji analizowanych grobów popielnicowych z nekropoli w Kunach (por. Skowron 2008, ryc. 3 wraz z erratą) nie odnotowano czytelnych skupień. Interesująco rysuje się natomiast stosunkowo bliskie sąsiedztwo (ok. 8 m) zespołów nr 17 oraz 21 (najbogatsze wyposażenie). Wspólnym mianownikiem dla obydwu grobów był fakt depozycji dwóch popielnic, w których złożono szczątki tylko jednej osoby. W przypadku grobu nr 17 były to popielnice różnych typów zawierające pozostałości kremacyjne kobiety w wieku 20–50 lat (Skowron 2008, s. 21–22), a w grobie nr 21 dwie urny grubościenne mieszczące szczątki mężczyzny w wieku *maturus* (Skowron 2008, s. 23–25). Pozostałe obiekty nawet jeśli grupowały się w dość luźne skupienia, tak jak to miało miejsce w odniesieniu do grobów 44, 52 i 50, gdzie zdeponowano popielnice odmiany I, sąsadowały także blisko z innym grobem (nr 47), w którym odkryto urnę grubościenną.

Podsumowując korelacje wykonane dla cmentarzyska w Kunach, można stwierdzić, że brak jakichkolwiek czytelnych powiązań między omówionymi wyżej faktami, co w połączeniu z prezentowanymi wyżej wynikami wcześniejszych analiz wskazuje na brak możliwości przypisania którejkolwiek z odmian popielnic do konkretnych cech grobu.

Na cmentarzysku w Kowalewku użytkowanym przez ludność kultury wielbarskiej odkryto łącznie 62 groby popielnicowe, z których pochodzą szczątki ludzkie określone antropologicznie w zakresie płci i wieku. W tym zbiorze zdecydowanie dominowały naczynia grubościenne (42 okazy), natomiast urny odmiany I wykazały frekwencję niższą o przeszło 50% (20 naczyń). Ślady konstrukcji grobowych odnotowano zaledwie w 5 przypadkach i, co należy podkreślić, były to jedynie ich szczątki, ponieważ groby ciepłopalne posadowione były na tyle płytko, że podlegały nieustannej degradacji związanej z uprawą rolniczą. Sytuacja ta jest szczególnie dobrze widoczna w przypadku grobu nr 422, gdzie odkryto 3 niewielkie kamienie

Tabela 1. Zestawienie grobów z popielnicami dwóch typów z Kun, pow. turecki, woj. wielkopolskie, stan. 4
 Table 1. Graves with two types of cremation urns from Kuny, Turek District, Wielkopolska Province, site 4

Numer grobu	Typ popielnicy	Konstrukcja grobu	Wyposażenie
4	I	pojedynczy kamień na stropie grobu	fragmenty ceramiki; fragment brązowego okucia tarczy; fragment żelaznego imacza; przęślik gliniany
5	I	brak	fragmenty ceramiki; sprzączka żelazna
8	I	brak	2 naczynia gliniane; fragmenty ceramiki; ślady stopionego brązu
12	I	brak	3 naczynia gliniane; fragmenty ceramiki; nóż żelazny; szydło żelazne
17	I + II (dwie popielnice – pojedynczy osobnik; ponadto szczątki dziecka w przystawce)	brak	3 naczynia gliniane; fragmenty ceramiki; 2 zapinki brązowe; żelazny nożyk sierpikowy; nóż żelazny; igła żelazna; szydło żelazne; przęślik gliniany
21	II+II (dwie popielnice – pojedynczy osobnik)	brak	8 naczyń glinianych; fragmenty ceramiki; brzytwa żelazna; nóż żelazny; szydło żelazne; igła żelazna; nożyce żelazne; pierścień żelazny; miecz żelazny; 4 żelazne okucia pochwy; 9 fragmentów żelaznej blachy z pochwy; grot żelazny; umbo żelazne z nitami; 2 żelazne okucia brzegu tarczy; imacz żelazny; 2 nity żelazne; ryfka żelazna; fragmenty żelaznego trzewika pochwy; osełka piaskowcowa; 20 fragmentów żelaznych okuć pochwy
26	I	brak	naczynie gliniane; sprzączka żelazna; nóż żelazny; miecz żelazny; 3 żelazne okucia pochwy miecza
29	I	brak	3 naczynia gliniane; fragmenty ceramiki
31	I	brak	2 naczynia gliniane, fragmenty ceramiki; zapinka żelazna; sprzączka żelazna; miniaturowy żelazny grot; ogniwo żelazne ze skuwką; kółko żelazne; 8 okuć żelaznych; 2 żelazne okucia zamka; nit żelazny
34	I	brak	fragmenty ceramiki; fragment drutu brązowego
39	I	brak	fragmenty ceramiki; fragment umbra żelaznego?
41	II	brak	fragmenty ceramiki; grot żelazny; nóż żelazny
44	II	pojedynczy kamień przy popielnicy	4 naczynia gliniane; nóż żelazny; fragmenty ceramiki
47	I	otwór popielnicy obłożony kamieniami	4 naczynia gliniane; grot żelazny strzały; nóż żelazny-miniaturowy; 4 okucia żelazne; nit żelazny
49	I	brak	6 naczyń glinianych; fragmenty ceramiki; nóż żelazny; 2 zapinki żelazne
50	II	brak	fragmenty ceramiki; nit żelazny; fragment żelaznego imacza
52	II	brak	fragmenty ceramiki; zapinka brązowa
66	I	brak	fragmenty ceramiki; brzytwa żelazna; sprzączka żelazna, stopiony przedmiot brązowy
68	I	brak	fragmenty ceramiki; okucie żelazne końca pasa; ostroga żelazna; gwóźdź żelazny; fragmenty przedmiotu nieokreślonego żelaznego

Numer grobu	Typ popielnicy	Konstrukcja grobu	Wyposażenie
96	II	pojedynczy kamień przy popielnicy	fragmenty ceramiki
135	I	dno i ściany wyłożone kamieniami; bruk na stropie	fragmenty ceramiki; imacz żelazny

Tabela 2. Zestawienie grobów z popielnicami dwóch typów z Kowalewka, pow. obornicki, woj. wielkopolskie, stan. 12

Table 2. Graves with two types of cremation urns from Kowalewko, Oborniki District, Wielkopolska Province, site 12

Numer grobu	Typ popielnicy	Konstrukcja grobu	Wyposażenie
3	II	brak	zapinka brązowa; przęślik gliniany
6	II	brak	brak
8	II	pojedynczy kamień przy popielnicy	przedmiot brązowy nieokreślony
10	II	2 kamienie przy popielnicy	zapinka brązowa
12	II	brak	zapinka brązowa; szpila brązowa
17	II	brak	zapinka brązowa; przęślik z piaskowca
18	II	brak	brak
19	II	brak	zapinka brązowa; sprzączka brązowa; paciorek szklany; osełka z piaskowca; przęślik z piaskowca; żelazne okucie zamka; 3 nity żelazne; okucia żelazne
25	II	brak	szpila kościana
27	I	brak	zapinka brązowa; sprzączka brązowa; grzebień kościany
28	II	brak	grzebień kościany
31	II	brak	2 zapinki brązowe; sprzączka brązowa; szpila brązowa; szpila kościana; grzebień kościany; przęślik gliniany; 5 nieokreślonych przedmiotów srebrnych
34	I	brak	2 zapinki srebrne; sprzączka brązowa; brązowe okucie końca pasa; 3 srebrne bransolety; srebrna klamka esowata; 2 srebrne paciorki; 6 paciorków szklanych; grzebień kościany; 2 okucia brązowe; 2 nity brązowe; okucia brązowe; 5 srebrnych przedmiotów nieokreślonych; przedmiot brązowy nieokreślony
35	I	brak	brak
36	II	brak	zapinka brązowa; paciorek srebrny; przęślik z piaskowca; 2 przedmioty srebrne nieokreślone
37	II	brak	naczynie gliniane; 3 zapinki brązowe; sprzączka brązowa; szpila brązowa; szpila kościana; srebrna klamka esowata; paciorek srebrny; grzebień kościany; przęślik gliniany; przedmiot srebrny nieokreślony
39	II	brak	2 zapinki brązowe; 2 bransolety brązowe
42	II	brak	sprzączka żelazna
45	I	brak	3 zapinki brązowe

Numer grobu	Typ popielnicy	Konstrukcja grobu	Wyposażenie
53	II	brak	2 zapinki brązowe; szpila kościana; grzebień kościany
54	I	brak	brak
55	II	brak	zapinka brązowa
94	II	brak	brak
121	II	brak	zapinka brązowa; przęślik z piaskowca
123	II	popielnica postawiona na płaskim kamieniu	brak
128	II	brak	brak
129	I	brak	2 bransolety brązowe
139	II	brak	brak
146	I	brak	brak
152	I	brak	brak
179	II	brak	2 zapinki brązowe; sprzączka brązowa; srebrna klamerka esowata; paciorek srebrny; przęślik gliniany
181	II	brak	zapinka brązowa
204	I	brak	brak
208	II	brak	zapinka brązowa; kółko żelazne
228	II	brak	2 zapinki brązowe
240	II	brak	2 zapinki brązowe; paciorek szklany; grzebień kościany; przęślik gliniany
247	II	brak	brak
251	II	brak	grzebień kościany
252	I	brak	grzebień kościany
287	II	brak	brak
304	II	brak	zapinka brązowa; sprzączka brązowa; przęślik gliniany
305	II	brak	brak
308	II	brak	brak
310	I	brak	brak
312	I	brak	2 zapinki brązowe; 2 bransolety brązowe; paciorek brązowy; grzebień kościany; 2 paciorki szklane
314	II	brak	brak
323	I	brak	brak
407	II	brak	szpila kościana; kółko brązowe
408	II	brak	brak
414	I	brak	szpila kościana; przęślik gliniany
422	I	3 kamienie na popielnicy	brak
436	I	brak	zapinka brązowa; bransoleta srebrna; przedmiot brązowy nieokreślony; szpila kościana; srebrna klamerka esowata; paciorek srebrny; węgle drzewne z sosny
443	I	brak	grzebień kościany
445	I	brak	brak
457	II	brak	naczynie gliniane

Numer grobu	Typ popielnicy	Konstrukcja grobu	Wyposażenie
458	I	brak	brak
459	II	brak	brak
460	II	brak	brak
462	II	2 kamienie obok popielnicy	brak
463	II	brak	brak
466	I	brak	brak
481	II	brak	zapinka brązowa

zlokalizowane w świetle otworu popielnicy. Jednak poziom jej zniszczenia przez prace rolne (brak górnej części) wskazuje jednoznacznie, że kamienie te pierwotnie znajdowały się zapewne wyżej i w innych miejscach. Trudno jest wypowiadać się wiążąco na temat pierwotnego wyglądu omawianych założeń. Wydaje się jednak, że mogły one mieć formy bruków na stropach jam grobowych. Co bardzo istotne, nie zarejestrowano jakichkolwiek nawiązań między typem popielnicy a obecnością lub brakiem szczątków konstrukcji – w 4 przypadkach kamienie odkryto przy popielnicach grubościennych, w pojedynczym z naczyniem odmiany I. Taki rozkład można jednak wytłumaczyć wzajemnym stosunkiem liczebności obu typów urn, gdzie przy znaczącej przewadze odmiany II oczywiste jest, że konstrukcje będą spotykane częściej właśnie w towarzystwie naczyń grubościennych.

Analizowane groby pochodzące z nekropoli kowalewskiej prezentowały pełne spektrum jakości wyposażenia. Poczynając od zespołów niezwykle zasobnych w różnorakie przedmioty metalowe, w tym wykonane z kruszców szlachetnych, kościane i kamienne, jak choćby grób nr 34 (por. tabela 2), kończąc na skrajnie ubogich, w których oprócz popielnicy nie zdeponowano jakichkolwiek przedmiotów (groby nr 139, 146). Zestawiając jakość wyposażenia grobu oraz typ obecnej w nim popielnicy, niestety nie natrafiono na żadne czytelne zależności. W wzmiankowanym wyżej grobie nr 34 (niezwykle bogaty) odkryto popielnicę cienkościenną. Naczynie tej samej odmiany ujawniono jednak także i w grobie nr 54, gdzie nie zarejestrowano jakichkolwiek przedmiotów. Podobnie przedstawia się sytuacja w odniesieniu do urn grubościennych. Zespół nr 37 swym „bogactwem” dorównywał prawie przywoływanemu już grobowi nr 34, jednak szczątki zmarłego zdeponowano w tym przypadku właśnie w popielnicy odmiany II. Natomiast w obiekcie nr 18 zawierającym takie właśnie naczynie nie odnotowano w ogóle obecności wyposażenia. W odniesieniu do rozpatrywanej grupy grobów z cmentarzyska w Kowalewku przykładów takich można by mnożyć.

Podobnie jak w Kunach, także i w Kowalewku zanalizowano rozkład przestrzenny grobów z oboma typami urn (por. Skorupka 2001, ryc. 3). Mimo konstatacji, że groby popielnicowe zlokalizowane są w głównej mierze na północnych i wschodnich rubieżach cmentarzyska, nie stwierdzono obecności koncentracji

obiektów zawierających określony typ naczynia zawierającego prochy zmarłego. Zespoły z popielnicami odmiany I, choć mniej liczne, zawsze sąsiadowały z obiektami z naczyniami odmiany II. Natomiast urny grubościenne, choć występowały samodzielnie, nie tworzyły czytelnych skupisk.

Podsumowując, można stwierdzić, że korelując ze sobą trzy omawiane czynniki na cmentarzysku ludności kultury wielbarskiej w Kowalewku, nie stwierdzono żadnych istotnych zbieżności w zakresie występowania popielnic obydwu omawianych odmian. Co więcej, zarejestrowane przykłady (por. tabela 2) zdają się wskazywać na brak jakichkolwiek tego typu powiązań. Doskonałą prezentacją takiej sytuacji będą groby 34 i 35 zlokalizowane w odległości około 3 m, w których zdeponowano popielnice typu I (34 – juvenis; 35 – dorosły) i gdzie nie zarejestrowano konstrukcji. Jednak pierwszy z nich wyposażony bardzo zasobnie, natomiast w drugim nie natrafiono na jakiegokolwiek ślady wyposażenia. Przykład ten jednoznacznie pokazuje, że popielice typu I nie były wyznacznikiem pozycji majątkowej pochowanej w niej osoby, jeśli przyjmie się, że jakość wyposażenia wskazuje na zamożność za życia.

HIPOTEZA

W tym miejscu należy przedstawić hipotezę, która, uwzględniając wyżej przedstawione negatywne wyniki korelacji poszczególnych elementów składających się na zespół grobowy z obecnością jednej z odmian popielnic, pozwoli wytłumaczyć zjawisko istnienia zróżnicowania omawianych naczyń w kontekście rozwarstwienia społeczności przeworskich i wielbarskich.

Ponieważ, opierając się na znaleziskach „materialnych”, takich jak obecność lub brak konstrukcji grobowych, jakość wyposażenia oraz lokalizacja w obrębie cmentarzyska grobów zawierających popielnice odmiany I, II, a także I i II, należy skonstatować, że kryteria wyboru urny dla zmarłego zależały od czynników, których identyfikacja metodami archeologicznymi jest niemożliwa. W takiej sytuacji należy zastosować tłumaczenie oparte na dostępnych obserwacji przedmiotach, a więc na popielnicach. Można zatem przyjąć, że naczynie, w jakim złożono szczątki danej osoby do grobu, manifestowało przynależność do konkretnej warstwy lub grupy społecznej – stawało się ono przekazem dla pozostałych członków społeczności o takiej, a nie innej przynależności zmarłego, tak za życia, jak i zapewne po śmierci.

Nośnikiem takiego przekazu w żywej społeczności był strój. Na jego znaczenie dla pradziejowych społeczności zwróciła ostatnio uwagę Justyna Żychlińska, która podkreśliła jego istotność w aspekcie tkaniny oraz jej kolorystyki i wzornictwa. Badaczka ta potwierdziła niezwykle ważną rolę stroju w relacjach społecznych, gdzie stanowił on przekaz/komunikat społeczno-symboliczny (Żychlińska w druku). Można przyjąć, że dla społeczności zmarłych, spalonych przecież na stosie osób, gdzie

strój nie mógł się zachować, takim komunikatem o znaczeniu społeczno-symbolicznym mogła być właśnie popielnica.

Urna zatem była strojem zmarłego, który miał wskazywać na jego przynależność do warstwy społecznej, stanu, fratrii etc. Jej brak nie oznaczał bynajmniej niższego statusu majątkowego. Doskonałym przykładem jest grób nr 73 z Kun – jamowy, w którym zdeponowano umbo o posrebrzanych nitach, miecz żelazny, okucia pochwy miecza, brązowe okucia brzegu tarczy, inne okucia żelazne, nóż żelazny etc. (Skowron 2008, s. 47–48). Nie można więc powiedzieć, że był to grób ubogi! Wydaje się więc, że popielnica jako strój zmarłego mówi o jego przynależności, ale raczej nie do warstwy społecznej, a określonej grupy, być może rodu? Zmienność jakości wyposażenie rejestrowana w obrębie takiej grupy wskazywała jednoznacznie na zamożność danej osoby i jednocześnie na dalsze wewnętrzne rozwarstwienie takiej grupy.

Popielnice mogą mówić o stratyfikacji społecznej, bo wskazują na istnienie dwóch grup, a może nawet 3 grup (bo zmarli pochowani w grobach jamowych tworzą trzecią), które różniły się wzajemnie, ale kryterium bogactwa, władzy, czy umiejętności nie było tu wiążące. Wydaje się, że bardziej należy się tu zapatrywać na przynależność do grupy, która podyktowana była pochodzeniem.

Potwierdzeniem takiego stanu rzeczy będzie zestawienie typów naczyń z cmentarzyska w Kowalewku, które były wykorzystywane jako popielnice odmiany I. Z reguły były to naczynia grupy IV, rzadziej V i sporadycznie VIII według typologii Ryszarda Wołągiewicza (1993). Na pierwsze z nich natrafiono w grobach nr 35, 54 oraz 129. Wśród waz grupy IV stwierdzono rozbieżność na podtypy (IVA – groby nr 27, 252, 414, 422, 436, 466; IVB – grób 310; ogólnie wazy – groby nr 34, 45, 146, 204, 323, 443, 458; puchar VIIIB – grób nr 445. Można się zatem dopatrzeć pewnych nawiązań, na które zwrócono już uwagę w literaturze przedmiotu, które przez fakt rzadkości występowania situl na cmentarzyskach ludności wielbarskiej w Wielkopolsce zostały powiązane z osobnikami o odmiennej od reszty pochowanych na danym cmentarzysku przynależności grupowej (Żychliński 2015a, s. 563).

Kolejnym argumentem potwierdzającym powyższe stwierdzenie będzie przypadek grobu nr 17 z Kun, gdzie w dwóch różnych urnach (typ I i II) pochowano dorosłą kobietę (w przystawce zdeponowano szczątki dziecka). Przyjmując, że wspomniana kobieta pochodziła z jednej grupy/rodu, ale weszła przez małżeństwo do drugiej, można założyć, że takie „przejście” zostało zmanifestowane w grobie właśnie obecnością dwóch różnych popielnic. Jednak przyczyn, dla których żałobnicy dokonali takiej właśnie unikatowej demonstracji zmiany przynależności, możemy jedynie dociekać.

Analogicznie można rozpatrywać dwupopielnicowy grób nr 21 oddalony zaledwie o około 8 m na południowy wschód od omówionego wyżej. W tym jednak przypadku obydwie urny reprezentowały odmianę II, a pochowano w nich mężczyznę w wieku 50 lat. Można przyjąć, że lokalizacja taka nie jest przypadkowa i fakt wstawiania do obydwu grobów po dwie popielnice wskazuje na silne powiązanie

obydwo pochowanych tu osób, zarówno „za życia”, jak i po śmierci. Na sytuacje takie zwrócono już uwagę w literaturze przedmiotu, gdzie skonstatowano, że odległości grobów na nekropolach mogą nawiązywać do „odległości” w relacjach społecznych w żywym społeczeństwie (Ciesielski 2011; Woźny 2000, s. 93–94).

WNIOSKI

W społecznościach o prostej strukturze status społeczny (a więc przynależność do warstwy lub grupy) jest rozróżniany na podstawie płci, wieku i osobistych dokonania. Natomiast w społecznościach o złożonych układach wewnętrznych przynależność tą określają bardziej abstrakcyjne cechy związane z symbolicznymi środkami opracowanymi na gruncie kulturowym, służącym do dzielenia społecznie zorganizowanej grupy ludzkiej (Binford 1971). Popielnice obydwu odmian traktowane jako identyfikatory przynależności do danej grupy, a jednocześnie zróżnicowana jakość wyposażenia grobowego byłyby kolejnym elementem dyferencjacji społecznej rejestrowanym w odniesieniu do populacji przeworskich i wielbarskich (Żychliński 2015b). Tym samym można stwierdzić, że w omawianych czasach społeczności te charakteryzowały się bardzo złożoną strukturą społeczną. Tak więc obecność dwóch odmian popielnic byłaby wskazówką i jednocześnie argumentem za przyjęciem modelu skomplikowanej stratyfikacji społecznej ugrupowań ludności kultury przeworskiej i wielbarskiej zamieszkującej u schyłku starej ery i w początkach nowej obszary Wielkopolski. Wspomniane wyżej cechy abstrakcyjne byłyby w takiej sytuacji jak najbardziej dostępne dla członków obydwu populacji.

Wydaje się, uogólniając, że zarysowane tu zjawisko nie będzie swoiste jedynie dla Wielkopolski, lecz będzie można je zaobserwować na innych obszarach, a nawet w innych przedziałach czasowych. Wystarczy jako przykład przywołać choćby popielnice twarzowe ludności kultury pomorskiej, na których szyjach ich twórcy odwzorowali naszyjniki gliniane, a uszka tych naczyń przyozdobili brązowymi kółkami (por. Kwapiński 1999, tabl. CXXX, CXXIII).

Podobieństwo zjawisk rejestrowanych w środowiskach przeworskim i wielbarskim, a więc obecność dwóch odmian popielnic jest też kolejnym argumentem za przyjęciem tezy, że obrzędowość pogrzebowa obydwu ugrupowań, a więc tym samym wierzenia wywodziły się ze wspólnego praźródła. Na możliwość taką zwrócono już uwagę w literaturze przedmiotu (Żychliński 2014, s. 164). Dzięki temu praktyki te wykazywały bardzo duże podobieństwo, a w związku z tym z łatwością wzajemnie się przenikały. Podobieństwa, o których mowa, w żaden sposób nie hamowały rozwoju różnorodności rytuałów, które mogły mieć niekiedy wręcz endemiczny charakter, wpisujący się jednak w ogólny zakres wierzeń religijnych. Z pewną ostrożnością można przyjąć, że dla innych kultur pradziejowych sprawa ta wygląda analogicznie.

Zamykając niniejsze rozważania, należy podkreślić, że wiele zostało jeszcze niewiadomych do ujawnienia i problemów do zbadania powiązanych z obecnością dwóch odmian popielnic odkrywanych na cmentarzyskach szeroko rozumianego okresu rzymskiego w Wielkopolsce i nie tylko. Kwestią niezwykle frapującą jest odpowiedź na pytanie, czy wzrost frekwencji którejkolwiek z odmian można powiązać z migracjami ludności, czy może raczej z egzogamią, a co za tym idzie z intensywnymi kontaktami między obydwoma ugrupowaniami? Nie ulega jednak wątpliwości, że zarówno struktury społeczne, jak i stratyfikacja poszczególnych grup ludności kultury przeworskiej i wielbarskiej były w omawianym okresie już bardzo skomplikowane, co tym bardziej powinno stanowić argument za dalszym i skrupulatnym jej rozszyfrowaniem.

BIBLIOGRAFIA

- Binford L.R.
1971 Mortuary Practices: their study and potential. W: J. Brown (ed.), *Approaches to the Social Dimensions of Mortuary Practices* (s. 6–29). Washington: Memoirs of the Society for American Archaeology.
- Ciesielski Ł.
2011 Zagospodarowanie przestrzeni cmentarzysk w świetle badań nad stosunkami społecznymi w kulturze przeworskiej. W: W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński (red.), *Kim jesteś człowieku? Funeralia Lednickie – spotkanie 13* (s. 59–68). Poznań: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich.
- Dąbrowski K.
1970 Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego w Zagorzynie, pow. Kalisz. *Sprawozdania Archeologiczne*, 22, s. 331–397.
- Kwapiński M.
1999 *Korpus kanop pomorskich. Część 1 – Pomorze*. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne.
- Niewęglowski A.
1981 *Obrządek pogrzebowy ludności kultury przeworskiej na przełomie er*. Warszawa – Wrocław – Kraków – Gdańsk – Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Skorupka T.
2001 Kowalewko 12. Cmentarzysko birytualne ludności kultury wielbarskiej (od połowy I w. n.e. do początku III w. n.e.). W: M. Chłodnicki (red.), *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego* (t. 2, *Wielkopolska*, cz. 3). Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Skowron J.
2008 Cmentarzysko ludności kultury przeworskiej w Kunach na stanowisku 4, w Wielkopolsce wschodniej. W: J. Skowron, M. Olędzki (red.), *Kultura przeworska. Odkrycia-interpretacje-hipotezy*, (2, s. 11–210). Łódź: Instytut Studiów Międzynarodowych Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych UŁ.
- Szydłowski J.
1964 *Obrządek pogrzebowy na Górnym Śląsku w okresie wpływów rzymskich*. Bytom: Muzeum Górnośląskie.

- Wołągiewicz R.
1993 *Ceramika kultury wielbarskiej między Bałtykiem a Morzem Czarnym*. Szczecin: Muzeum Narodowe.
- Woźny J.
2000 *Symbolika przestrzeni miejsc grzebalnych w czasach ciałopalenia zwłok na ziemiach polskich*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSP.
- Zarzycka A.
1998 *Cmentarzysko i osada ludności kultury wielbarskiej w Mutowie, gm. Szamotuły, woj. poznańskie, stan. 2*. Praca magisterska napisana w Instytucie Prahistorii UAM pod kierunkiem prof. dr. hab. Tadeusza Makiewicza (mps), Poznań.
- Żychlińska J.
[w druku] *Spoleczno-symboliczne aspekty stroju w Europie Środkowej w latach 1300–400 p.n.e.*
- Żychliński D.
2014 *Obrządek pogrzebowy ludności kultury przeworskiej i wielbarskiej w Wielkopolsce*. Zielona Góra – Gniezno: Wydawnictwo Fundacji Archeologicznej.
- Żychliński D.
2015a Fenomen „situli”? – znaczenie naczyń glinianych określanych mianem „situl” w obrządku pogrzebowym ludności wielbarskiej w Wielkopolsce. *Folia Praehistorica Posnaniensia*, 20, s. 557–567.
- Żychliński D.
2015b Czy na podstawie analizy cmentarzysk ludności kultury przeworskiej z Wielkopolski można mówić o dyferencjacji społecznej? Przyczynek do dyskusji na podstawie analizy nekropoli w Młodzikowie, pow. średzki, woj. wielkopolskie. W: L. Tyszler, E. Droberjar (red.), *Barbari Superiores et Inferiores Archeologia Barbarzyńców 2014. Procesy integracji środkowoeuropejskiego Barbaricum*, (s. 269–278). Łódź – Wieluń: Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego – Muzeum Ziemi Wieluńskiej w Wieluniu – Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich Oddział w Łodzi.

CREMATION URN – THE CLOTHING OF THE DECEASED? SOCIAL STRATIFICATION OF THE POPULATION OF WIELKOPOLSKA IN THE LIGHT OF THE OCCURRENCE OF TWO TYPE OF CREMATION URNS IN THE ROMAN IRON AGE

Summary

The fact that the population of the Przeworsk culture buried their dead in two different types of urns has been repeatedly addressed. However, the occurrence of such a differentiation in the Wielbark culture has been largely overlooked by archaeology.

Type I comprises carefully made, thin-walled and well-fired vases or vase-shaped vessels, with polished and richly decorated outer surfaces. Type II groups carefully made pots, vase-shaped vessels and cups, with a rough or roughened outer surface, occasionally decorated.

The occurrence of two types of urns has been discussed merely by Jerzy Szydlowski, Andrzej Niewęgłowski and Daniel Żychliński. Despite several studies, the researchers did not obtain any satisfactory results that would determine a link between urn types and the elements recorded in graves.

Further analyses were based on selected graves from two Wielkopolska cemeteries, Kuny and Kowalewko, which are attributable to the Przeworsk culture and the Wielbark culture, respectively. It should be emphasised that the analyses included only graves of individuals whose sex and age were anthropologically determined. Unfortunately, the results confirmed earlier findings and no relationship between the type of a cremation urn and elements deposited in in graves have been found.

Therefore, I put forward a hypothesis that the cremation urn was in fact the deceased's clothing, symbolically providing information as to which social group within the community s/he belonged. In addition, such groups were subject to further internal divisions into strata, based on the economic status.

Translated by Agnieszka Tokarczuk